

СОЦІАЛЬНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ІНТЕГРАЛЬНА ДЕТЕРМІНАНТА СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ

У статті автор аналізує наукові підходи до визначення поняття «соціальна компетентність». Визначена структура і зміст інтегральної детермінанти соціалізації старших підлітків. Схарактеризовано компоненти та підкомпоненти соціальної компетентності як інтегральної детермінанти соціалізації старших підлітків. Визначені перспективні напрями дослідження означеної проблеми.

Ключові слова: соціалізація, соціальна компетентність, соціальне самовизначення, соціальна впевненість, соціальна активність, соціальна відповідальність, самоідентифікація, соціум, підлітковий вік.

Постановка проблеми. Реалізація нової освітньої парадигми в Україні викликає потребу в оновленні змісту навчання й виховання підростаючого покоління. Особливе значення на цьому етапі надається проблемі формування соціальної компетентності майбутніх громадян нашої держави. Питання сутності, змісту та структури соціальної компетентності є не достатньо розробленими у вітчизняній науці. Коло досліджень, присвячених цій проблемі, досить обмежене (С. Макаренко, О. Полуніна, А. Онкович, С. Козак, С. Демченко, М. Елькін, Н. Завініченко та ін.).

Аналіз актуальних досліджень. Аналіз наукових джерел свідчить, що різні аспекти проблеми соціальної компетентності привертали увагу багатьох дослідників. Ученими розглядалися модель соціальної компетенції (В. Слот, Х. Спанярд); структура та зміст соціальної зрілості (О. Михайлов, В. Радул); професійна та комунікативна компетентності (І. Бех, С. Демченко, М. Елькін, С. Козак, А. Онкович та ін.); соціально-психологічна компетентність (Л. Лепіхова); соціальна компетентність (І. Єрмаков, Л. Сохань, І. Ящук та ін.); соціальна компетентність дошкільників та молодших школярів (М. Гончарова-Горянська та ін.); структура соціальної компетентності (В. Масленнікова).

У наукових роботах з психології, педагогіки, соціології та філософії досліджуються окремі аспекти, інтеграція яких дає ґрунтовне уявлення про соціальну компетентність особистості: соціалізація особистості (Т. Алексєєнко, А. Капська, І. Кон, А. Мудрик); соціальне становлення особистості (К. Абульханова-Славська, О. Карпенко, Є. Нікуліна); соціальна ідентичність (Н. Іванова, Ю. Тюменєва); соціальна адаптація (О. Литовченко, Т. Ушакова); соціальна впевненість та самостійність (М. Безруких, Д. Єгоров); соціальна активність (З. Кенесаріна, О. Киричук, Н. Михайленко, Н. Пономарчук); відповідальність (І. Демєнєва, Т. Шишова, В. Радул);

самовизначення (І. Зверєва, А. Мудрик, О. Щербініна); саморегуляція (А. Литко, О. Ядов); ціннісні орієнтації (К. Журба, В. Костів, О. Сухомлинська). Водночас окремі питання залишилися недостатньо дослідженими або недослідженими взагалі.

Мета статті – у зв'язку із актуальністю означеної проблеми головну мету даної статті ми вбачаємо в аналізі та визначенні сутності й структури феномену «соціальна компетентність» як інтегральної детермінанти соціалізації старших підлітків.

Виклад основного матеріалу. За багатовікову історію освіти та виховання було висунуто і розглянуто велику кількість педагогічних технік і теорій. Якщо спробувати зазирнути в історію становлення педагогічної думки, ми побачимо і зрозуміємо, що освіта завжди була вектором, супутнім світовим тенденціям розвитку в даний період часу, іншими словами, відображала пріоритети держави і була системою для відтворення потрібних їй громадян. На сьогоднішній день суспільство розвивається із неймовірною швидкістю і являє собою полікультурне, невизначене середовище, що вимагає від сучасної людини високих знань, умінь, навичок, пов'язаних із соціальною і професійною взаємодією. Соціальна ситуація змушує нинішню особистість володіти низкою навичок і вмінь, які в минулому здавалися не так важливі, наприклад, креативний підхід до діяльності. У сучасному світі кожна сфера діяльності містить низку конкуруючих між собою компаній, що задає високі вимоги до їх співіснування. Для того, щоб ділити ринок із конкурентами і при цьому розвиватися, потрібно, як мінімум, бути сильніше конкурентів. Саме ця ситуація диктує потребу в таких рисах характеру особистості, як оригінальність, творчий підхід, креативність. Розуміючи ситуацію в сучасній освіті не можна не погодитися з тим, що вона повинна надати конструктивну відповідь на питання: «Чому навчати сучасну людину?»

При визначенні структури і змісту соціальної компетентності старших підлітків як інтегральної детермінанти їх соціалізації ми будемо спиратися на такі ключові положення.

По-перше, згідно з сучасними психологічними теоріями, присвяченими дорослішанню, основним протиріччям, що задає соціальну ситуацію розвитку підлітка є неузгодженість вже наявної компетентності (психосексуальної зрілості, готовності до включення в дорослі типи діяльності) та недосяжною компетенцією (ненадання статусу дорослої людини, суспільного визнання), суб'єктивно представлене як почуття дорослості – з одного боку, і почуття неготовності до дорослості – з іншого. Даний погляд визначає підхід до роботи з цією віковою групою і змушує

нас враховувати особливості даного віку при складанні стратегії виявлення і формування соціальної компетентності.

По-друге, важливим є те, що діти цього віку знаходяться в ситуації невизначеності та психологічної напруженості, оскільки провідною діяльністю є спілкування з однолітками та ідентифікація власного «Я» через призму соціальної взаємодії.

Потретьє, найбільш важливим є те, що соціальна й інші ключові компетентності можуть бути ідентифіковані тільки на практиці, виходячи з цього, важливим є наявність простору, який стимулює підлітка до їх використання.

Підлітковий вік – один із найважливіших у становленні особистості. У цьому віці відбувається формування світогляду й картини світу, становлення найважливіших механізмів регуляції повноцінної життєдіяльності людини і, перш за все, – самоідентифікація, становлення самосвідомості, самооцінки, інтеріоризація моральних норм і цінностей, відбувається активний пошук сенсу життя – формуються новоутворення, що забезпечують психологічну готовність до самовизначення. Проте освіта школярів у традиційній школі спрямована на оволодіння певним обсягом знань з окремих дисциплін, які можуть бути не пов'язаними з життєвими цілями підлітків. Видимий світ, в якому дитина живе – цілісний, яскравий, дієвий; зміст предметного навчання – частковий, розірваний і може не мати відношення до реального життя.

До проблеми самовизначення в підлітковому віці зверталися вітчизняні та зарубіжні вчені (М. Р. Гінзбург, Дж. Голланд, Є. І. Головаха, О. Є. Голомшток, Е. А. Климов, А. А. Кронік, М. С. Пряжников, Е. Еріксон).

Саме в підлітковому віці відбувається початок свідомого, навмисного, творчого будівництва себе та своїх життєвих обставин. У зв'язку з цим важливим для нас є визнання Е. Еріксона неготовності підлітка до здійснення остаточного вибору і самовизначення, недостатності створення умов, за яких підліток міг би випробувати себе в різних ролях, перш, ніж зробити остаточний соціальний і професійний вибір, умов, за яких він міг би здійснювати спроби повернення назад і мати можливість виправлення помилок.

Важливо зазначити, що потреба підлітка в самовизначенні, самовираженні, у визнанні дорослими його активності реалізується через спеціально створену суспільно-корисну діяльність, яка відповідає мотиваційній сфері особистості учня. Таким чином реалізується потреба особистості в самовизначенні, самовираженні, у визнанні. При цьому особисте спілкування підлітків отримує своє різнобічне вираження саме

при виконанні ними різних видів суспільно-корисної діяльності. Особлива увага акцентується на значимості власної участі у виконанні різних видів діяльності, де підлітки, вступаючи в нові взаємини між собою, отримують справжню оцінку результатів у колективі.

М. Ю. Гінзбург, на основі аналізу робіт Л. І. Божович та А. В. Петровського показав, що на меті старшого підліткового та молодшого юнацького віку виникає особистісне самовизначення як психологічне новоутворення особистості. Основні характеристики особистісного самовизначення полягають у наступному: орієнтованість на майбутнє, формування смислової системи, в якій злиті уявлення про себе і про світ, і, нарешті, зв'язок із вибором професії, але не зводиться до нього.

Важливим моментом підліткового віку, який відзначається психологами, є надзвичайна пластичність особистості дитини в цьому віці. Підлітковість – це вік формування самосвідомості, самооцінки, самореалізації. Інтереси, можливості і здібності дитини в цьому віці надзвичайно різноманітні і рухливі. Їх конкретний зміст часто пов'язаний з випадковими обставинами: модою, престижністю в суспільстві, випадковою зустріччю з цікавою для підлітка людиною. Підліток постійно намагається випробувати, що він може робити. Це як своєрідні вправи в пізнанні своїх можливостей, де кожен випадок перемоги або поразки стає капіталом його самосвідомості. Постійним порівнянням себе з іншими, примірюванням їх особливостей і якостей на себе, підліток створює своє «Я».

Необхідно зауважити, що підлітки самі починають будувати свою тимчасову перспективу, планувати своє майбутнє, але часто ця діяльність має несистематичний характер і здійснюється неусвідомлено. Проблематично для старшокласників і суміщення ближньої і дальньої перспективи. В умовах профільного навчання в ліцеї старшокласнику належить зробити життєво важливий вибір, тобто, прийняти рішення про самовизначення в якомусь профілі, яке, як правило, пов'язане з подальшим шляхом продовження освіти і майбутньої професійної кар'єри і відповідно з вибором способу життя. Виходячи з цього, проектується низка педагогічних завдань, спрямованих на оволодіння учнями ліцею компетентностей, пов'язаних із майбутнім самовизначенням.

Спираючись на порівняно невелику кількість напрацювань у галузі вивчення компетентностей, можна визначити їх високу ефективність і значимість у життєвій стратегії особистості. Розглянемо більш детально соціальну компетентність особистості.

Реалії сучасної ситуації суспільства вимагають від особистості високого рівня умінь і навичок, без яких життєдіяльність людини в соціумі

неможлива. У зв'язку з цим гостро постає проблема міжособистісної взаємодії і вибудовування власної траєкторії співіснування в соціальному просторі. Успішність особистості безпосередньо залежить від її обізнаності в соціальних питаннях, вміння бачити проблему і вирішувати її. Тому ключовим аспектом в успішності особистості є рівень сформованості та наявності соціальної компетентності, яка дозволяє досягти бажаних цілей і домогтися потрібного результату.

На наш погляд, соціальна компетентність – це сукупність умінь, знань і навичок, які сприяють успішному співіснуванню особистості в соціальному просторі. Спробуємо визначити її структуру і зміст. Поняття соціальної компетентності глибоко представлено в роботах Дж. Равенна, який чітко визначає її структуру і зміст.

У число основних компонентів соціальної компетентності входять:

1) мотивація і здатність включатися в діяльність високого рівня, наприклад, проявляти ініціативу, брати на себе відповідальність, аналізувати роботу організацій або політичних систем;

2) готовність включатися в суб'єктивно значимі дії, наприклад, прагнути вплинути на події в своїй організації або на напрямок руху в суспільстві;

3) здатність використовувати свої висновки при виборі стратегії власної поведінки;

4) готовність і здатність сприяти клімату підтримки і заохочення тих, хто намагається втілювати нововведення або шукає способи більш ефективної роботи;

5) адекватне розуміння того, як функціонують організація і суспільство, де живе і працює людина, та адекватне сприйняття власної ролі й ролі інших людей в організації чи в суспільстві в цілому;

6) адекватне уявлення про низку понять, пов'язаних з управлінням організаціями. У число таких понять входять: ризик, ефективність, лідерство, відповідальність, підзвітність, комунікація, рівність, участь, добробут і демократія.

Всі перераховані вище компоненти соціальної компетентності можна віднести до двох сфер: когнітивної і емоційної, які здатні в значній мірі замінити одна одну в якості складових ефективної поведінки. Чим більше таких компонентів залучає людина в процес досягнення значущих для себе цілей, тим вища ймовірність того, що вона цих цілей досягне.

Із вище зазначеного можна зробити висновок, що соціальна компетентність як аспект індивідуальної свідомості в старшому підлітковому віці відповідає за конструювання особистістю соціальних стосунків усіх рівнів, починаючи з родини та закінчуючи політикою, і є

набором альтернативних складових, необхідних для реалізації своїх цілей у суспільстві, частково перевірених на власному досвіді.

Умовно соціальну компетентність можна розділити на дві частини:

1) те, що усвідомлено особистістю, прийнято нею внаслідок роздумів, розуміння, співвідношення;

2) те, що засвоєно особистістю на рівні стереотипів та прийнято як керівництво до дії.

У результаті аналізу наукових досліджень з проблеми формування соціальної компетентності особистості можна констатувати, що її структура розширюється та звужується залежно від поглядів дослідників щодо цієї категорії. Серед авторів існують певні протиріччя щодо структурних компонентів соціальної компетентності, яка настільки багатогранна та виступає всеохопною характеристикою особистості, що її, як і поняття «особистість» та «соціум», дуже важко лаконічно визначити та чітко розділити межі структурних компонентів, оскільки часто вони є прозорими та умовними. Протиріччя досліджень вказують на те, що проблема змісту та структури соціальної компетентності потребує прискіпливої уваги фахівців.

Спираючись на результати теоретичного дослідження, в структурі соціальної компетентності ми розрізняємо такі компоненти:

1) когнітивно-мотиваційний – передбачає наявність знань, соціальних уявлень та системи цінностей особистості; соціальний інтелект, дивергентне мислення, творчий пошук, планування власного життєвого сценарію, знання життєвих криз, розуміння соціальної дійсності, обрання фаху тощо, збереження непорушним пропріуму;

2) рефлексивний – розуміє під собою психічну саморегуляцію, керування почуттями, психосексуальну грамотність, самотійність, розуміння соціальних ролей, вміння відчувати нюанси соціальної ситуації, розв'язувати проблемні ситуації, відповідальність;

3) операційно-технологічний – характеризується наявністю певного соціального досвіду, навичок ефективної взаємодії з соціумом, вміння діяти адекватно ситуації, розмаїття технік поведінки, виконання соціальних ролей, уміння виходити з конфліктної ситуації тощо.

Науковці вважають, що підґрунтям соціальної компетентності є підкомпетентності або ключові компетентності:

- комунікативна (вміння будувати стосунки з іншими людьми, виступати перед аудиторією, вербалізувати думки);

- інтелектуальна (достатній рівень соціального інтелекту, який надає змогу орієнтуватись та взаємодіяти з соціумом (виключення психічних розладів та патологій), інтелектуальна лабільність тощо);

- побутова (володіння елементарними навичками побутового обіходу (готування їжі, прання, прибирання, знання гігієнічно-санітарних норм, техніки безпеки при роботі з струмовими, газовими приладами тощо));
- громадянська (знання основ економічних законів та правових норм);
- моральна (наявність ціннісних орієнтацій);
- екстремальна (поведінка адекватна ситуації, або нормальна реакція на ненормальні події);
- професійна учнівська (вміння самостійно опановувати новий навчальний матеріал, поповнювати професійні знання та тягнутись до професійного самовдосконалення).

Спираючись на викладене вище, можна стверджувати, що сукупність ключових компетентностей формують модель соціальної компетенції. Як вже зазначалося вище, модель соціальної компетенції – це формат складових якостей особистості певного вікового періоду. Соціальна компетентність – це рівень готовності особистості відповідати вимогам норм соціальної компетенції, рівень якостей, якими в дійсності володіє особистість.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. На основі проведеного аналізу можна зробити наступні висновки:

1. Соціальна компетентність – це інтегрована здатність особистості, що включає в себе розмаїття підкомпетентностей, або ключових компетентностей, таких, як громадянська, духовна, професійна (учнівська) зрілість; комунікативна, мовна, побутова, екстремальна компетентність тощо), тобто інтегрує в собі інші види компетентностей.

2. Серед дослідників не існує усталеного погляду щодо структури соціальної компетентності. Така нетотожність наукових думок засвідчує наявність стійкого інтересу дослідників до даної проблеми.

3. Аналіз теоретичних досліджень констатує необхідність подальшого дослідження структури та змісту соціальної компетентності та розробку практичних методик виявлення рівня сформованості соціальної компетентності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архипова С. П. Основи андрагогіки : навч. посіб. / С. П. Архипова. – Черкаси : ЧДУ, 2004. – 118 с.
2. Гончарова-Горянська М. Соціальна компетентність: поняття, зміст, шляхи формування в дослідженнях зарубіжних авторів / М. Гончарова-Горянська // Рідна школа. – 2004. – № 7–8.
3. Єрмаков І. Педагогіка життєтворчості: орієнтири для XXI століття / І. Єрмаков // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство : наук.-метод. зб. [ред. кол. Н. Софій (голова), І. Єрмаков (керівн. авторськ. кол-ву і наук. ред.) та ін.]. – К. : Контекст, 2000. – С. 58–72.
4. Лепіхова Л. Соціально-психологічна компетентність у психологічній взаємодії / Л. Лепіхова // ВищаосвітаУкраїни. – 2004. – № 3.

РЕЗЮМЕ

Л. М. Павлюк. Социальная компетентность как интегральная детерминанта социализации старших подростков.

В статье автор анализирует научные подходы к определению понятия «социальная компетентность». Определена структура и содержание интегральной детерминанты социализации старших подростков. Охарактеризованы компоненты и подкомпоненты социальной компетентности как интегральной детерминанты социализации старших подростков. Определены перспективные направления исследования этой проблемы.

Ключевые слова: социализация, социальная компетентность, социальное самоопределение, социальная уверенность, социальная активность, социальная ответственность, самоидентификация, социум, подростковый возраст.

SUMMARY

L. Pavlyuk. Social competence as an integral determinant of senior teenagers' socialization.

The author analyzes the scientific approaches to the concept of the «social competence». The structure and contents of the integral determinant of senior adolescents' socialization are determined. Components and subcomponents of social competence as an integral determinant of senior teenagers' socialization are characterized. The perspective directions of the research on this issue are defined.

Key words: socialization, social competence, social self-determination, social confidence, social activity, social responsibility, self identity, society, adolescence.